

AZ EGYKOR DACIA MEDITERRANEÁNAK MONDOTT
A VILÁG ELŐTT MÉG NEM ELÉGGÉ ISMERT

ERDÉLY

VAGY ERDÉLYI NAGYFEJEDELEMSÉG

AMELYET MOST SOKOLDALÚAN ÉS RÖVIDEN BEMUTAT

BENKŐ JÓZSEF

ERDÉLYI SZÉKELY, KÖZÉPAJTAI LELKÉSZ
ÉS A HELVÉT HITET VALLÓK NAGYTISZTELETŰ
ERDŐVIDÉKI EGYHÁZMEGYÉJÉNEK
RENDES JEGYZŐJE

Benkő József: Erdély

14. Lupsa, egy igen népes román település, a nyugati hegy-ségben fekszik.

15. Tóhát, románul Taurity, azaz latinul Paludis dorsus, az Egerbegy mezővárostól keletre néző sík helyen terül el, s egy lastó szélét foglalja el.

16. Torockószentgyörgy Torockó bányaváros közelében van, Torotzkai-birtok (2. 78. §. 2.); patakot bocsát le, amely két ágra szakad: ezek közül az egyik Enyed felé, a Marosba igyekszik, a másik Torockó bányavároson át az Aranyos folyóba siet.

17. Vidaly (Vidol) román hegyi falu az Aranyos folyó mellett; területén az erdélyi hadak említett fővezére, Steinville búcsút mondott a „mulandó ólom-ereknek”²⁸⁹⁴ (Fridvaldszky: *Miner.* 101.).

II. A FELSŐ KERÜLETRŐL

82. §

Torda vármegye felső kerületét két mezőváros, Görgényszentimre és Szászrégen alkotja, 96 faluval.

83. §

A. Görgényszentimre (vagyis latinul Görgényiensis Sanctus Emericus) mezőváros a hasonló nevű folyó mellett fekvő Görgény váráról kapta a nevét. Hajdan ez volt a liber báróság központja, mint ahogy jelenleg a görgényi uradalomé, amely jórészt a méltóságos kászoni Bornemisza bárók tulajdona. Ékességei a szőlősök, a szombati napon tartott hetipiacok, a papírmalom stb.

1. Hogy melyik évben és miféle alapító építette Görgény várát, azt vagy nem olvastam, vagy elfelejtettem. Mindenesetre több helyen arra bukkanok, hogy igen régi volt, s egyesek *Gergénnek*, mások *Gerginnek* mondták. Ennek az évszázadnak az elején a Rákóczi-pártiak (akiket kurucoknak nevezünk) tartották hatalmukban ezt az erődítményt, amíg Rátonyi János, a háború mesterségében nagyon otthonos gyalogkapitány, a vár parancsnoka (aki a császáriak erős támadásával szembeszállva, az ostromot kivédte, és a vár faláról lebecsült, hegyes fákkal teletűzdelt kerek gerendával nem kis vereséget mért a németekre) 1708-ban golyótól találva, a vár a császáriak kezébe jutott, s azután bástyáitól megfosztották, és lerombolták; ugyanis csak a romjai láthatók, egy szembetűnő hegyen. L. Csereit az 1708. évre és Bonbardust (*i. m.* 339.).

2. Ez a mezőváros és a vár a falvakkal, amelyeket fel fogunk sorolni (ha nem többel), egykor liber báróságot alkotott. Ennek a liber báróságnak az volt a sajátossága, hogy a vármegyei hivatalnokok jogkörének nem engedelmességet, nem engedélyezte a gonosztevők nyomozását, s nem adta ki a szökött jobbagyokat. L. az 1607. év *diétai cikkeleit*. Ilyen báróság volt: Déva, Görgény, Fogaras, Kővár, de 1607-ben valamennyit megszüntették, kivéve Fogarast (l. *Appr. Const.* III. XVIII. és l. alább 2. 174. §). A görgényi uradalmat a báróság megszűnte után is mindig híresnek tartották. 1650-ben a kamarai javak jegyzékének tanúsága szerint a következő huszonnégy helységet foglalta magába: Görgényszentimre, Petelye, Magyarbölkény, Alsókőhér,

Felsőköhér, Oláhbölkény, Sarapháza, Szentmihálytelke, Kincses, Orsova, Libánfalva, Hodák *Görgény vize mellett*, Radnótfája, Kásva, Adorján, Felsőoroszi, Sösszentmárton, Kisoroszfalu, Nagyoroszfalu, Hétbűkk, Alsóoroszi, Kakucs, melyek mind ebben a vármegyében és Görgény vára körül fekszenek, közelebből Gyergyószék hegyei alatt, és nem a lengyel havasok alatt, ahova Kreckwitz (*i. m.* 322.) helyezi. Tröster pedig azt hitte, hogy a kamara három sóaknája közül egy Gerginben (*i. m.* 415.), más kettő Torrenburgban és Saltzbruchban volt (2. 43. §).²⁸⁹⁵

3. A görgényi vár és uradalom birtokát egykor a híres Kovácsótzai családból Kovácsótzai Farkas kancellár élvezte (1. 271. §), akit Bethlen [Farkas] Kovácsócziusnak nevez, Istvánfi pedig (*i. m.* XXIX.) Lupus Covachociusnak. Mikor ez 1594-ben méltatlan halállal elpusztult, Báthori Zsigmond – más nagy kiterjedésű birtokkal együtt – Erdély jövődjébe fejedelmének, Botskai Istvánnak adományozta (akit Istvánfi Boscaiusnak nevez, l. *i. m.* XXXIII.). Báthori András fejedelem ezt a várat és Dévát 1599-ben elfoglalta, mert Botskai István nem esküdött neki hűséget idejében (l. Bethlen Farkas, *i. m.* X. 721.). Ám a dolgok történetéből megtudjuk, hogy a várat mégis átadták Botskainak, azután pedig a fejedelmi kamarához csatolták az 1660. december 24-én [kezdődő diétán] Szászrégenben hozott *19. határozat*tal, majd az erdélyi rendek a várat az összes görgényi javakkal, valamint Szentpéterrel és Zsukkal²⁸⁹⁶ visszavonhatatlanul átengedték Bartsai Ákos fejedelem megsegítésére, amíg az élete tart.

A maroszéki székely gyalogkatonák, miután 1562-ben szabadságukat elvesztették, a görgényi uradalomban kényszerültek jobbágyi sorba taszítva szolgálni. Viszont azon az országgyűlésen, amelyet 1607. február 8-ra Kolozsvárra hívtak össze, mivel a székelyeknek a visszaállított szabadsága őket is érintette, cikkelyileg is szabadoknak nyilvánították és a szolgaságból kiemelték őket. Ezt a szolgaságot azonban nem vethették el előbb, mint akkor, amikor II. Rákóczi György megkezdte uralkodását; ez kitűnik az 1649. január 23-án [kezdődően] Gyulafejérvárt tartott országgyűlés *34. cikkelyéből*, mely szó szerint ezt mondja: „Hogy Nagyságod, kegyelmes urunk, az maroszéki gyalogokat Görgény várában való járástól immunitassal tölte, és hogy ennekutána ezzel ne tartozzanak, fejedelmi kegyelmességéből megengedni méltóztatott, Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak alázatosan megszolgáljuk.”²⁸⁹⁷ (*Vö. Appr. Const.* V. 56.) A görgényi gyalogokat némely kéziratokban satrapáknak (magyarul *darabont*) nevezik.

4. 1662. március 10-én Görgényszentimrén országgyűlést tartottak (l. *Comp. Const.* III. XII. 2.).

84. §

B. Szászrégen, *Regeninum*, némelyeknél *Requininum*, szász mezőváros, amely összenőtt Magyar-régen faluval. A nyugati parton fekszik, s népes hetipiacait a csütörtöki napon tartja. Tröster (*i. m.* 417.) azt mondja, hogy a *Regen* elnevezést egy nem tudom, milyen ókori germán néptől, a rugusoktól vette. Ebben a mezővárosban rendezték az 1660. december 24-i [kezdetű] országgyűlést, amelynek első

²⁸⁹⁴ Fridvaldszky szövegében „Saturnus [az Idő] mulandó gyönyöreinek” olvasható, de mivel ugyanő e helyen ír az ólombányákról is [Saturnus pedig egyben az ólom alkímiai analógiája], Benkő ennek megfelelően módosította a szöveget.

²⁸⁹⁵ *Görgény, Torda, Vizakna.*

²⁸⁹⁶ L. 1284a jegyzet. (*Szerk. megj.*)

²⁸⁹⁷ Az idézet magyar nyelvű, l. EOE XI. 58.

határozatával Kemény Jánost erdélyi fejedelemmé nyilvánították. Bethlen Farkas az 1536. évnél azt írja (*i. m.* II. 80.), hogy Erdély vajdája, Majlát az egyik székely főrendűt, Lázár Ferencet (nem tudni, miért) Szászrégen mezővárosban fővestéssel büntette. L. amit erről a mezővárosról tartalmaz a *Comp. Const.* III. I. 6.

85. §

A 96 falu, amelyet ez a kerület számlál, ábécérendben így követi egymást: Abafája, Adorján, Almás, Alsóidecs, Alsóköhér, Alsóoroszi, Alsórépa, Bala, Berecktelke, Csapószentgyörgy, Dátos, Déda, Disznajó, Erdőcsanád, Erdőszakál, Erdőszengyel, Felfalu, Felsőidecs, Felsőköhér, Felsőoroszi, Füleháza, Gerebenes, Gernyeszeg, Görgényhodák, Görgényoroszfalu, Görgénysóakna, Héttükk, Holtmaros, Idecspataka, Kakucs, Kásva, Keménytelke, Kincses, Kisikland, Kisillye, Kisszederjes, Körtövélyfája, Körtövélykapus, Lekence, Libánfalva, Liget, Lőrinci praedium, Lövér, Magyarbölkény, Magyardező, Magyarfülpös, Magyaró, Magyarrégen, Majos, Marosbogát, Maroshodák, Marosjára, Maroskövesd, Maroslaka, Marosludas, Marosmonosfalu, Marosoroszfalu, Marospéterlaka, Mezőbodon, Mezőkapus, Mezőrűcs, Mezősályi, Mezőszakál, Mezőszengyel, Nagyikland, Nagyszederjes, Oláhbölkény, Oláhdellő, Oláhnádas, Orbó, Oroszidecs, Orsova, Pagocsa, Pete, Petele, Póka, Pókakeresztúr, Radnótfája, Sarapháza, Sáromberke, Sárpatok, Sospatak, Sós-szentmárton, Szentmargita praedium, Szentmiklós praedium, Szentmihálytelke, Telek, Toldalag, Toplica, Unoka, Uraj részbirtok, Újfalu, Vajdaszentiván, Várhegy, Vécs, Záh.

1. Abafája Szászrégen mezőváros mellett fekszik; valaha a kiváló érdemű erdélyi férfi, Gyulai Pál birtoka volt, Báthori Zsigmond fejedelem rokonáé, akit Báthori Boldizsár – Báthori Zsigmond beleegyezésével – 1592-ben ebben a faluban darabokra kaszaboltatott, l. Bethlen Farkas, *i. m.* VII. 408. Gyulai azelőtt Békési Gáspár udvari emberei közé tartozott, és utóbb (Békési menekülése után Fogaras várában fogságba esvén) Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király titkára lett. A nagyon művelt férfi kiadta a *Commentarius Rerum a Stephano Rege adversus Magnum Moscoviae Ducem gestarum Anno 1580.* című negyedrét könyvét (Kolozsvár 1581); l. 1. 275. §, ahol Csepregi Mihályról van szó. Abafája jelenleg a méltóságos Bornemisza és Huszár bárók birtoka.

2. Alsó- és Felsőidecs kiváló minőségű cseresznyében ropant gazdag szász falu.

3. Berecktelke Bánffi-birtok a Luc folyócska partján; Abafájával és Magyarfülpössel határos.

²⁸⁹⁸ Magyar nyelvű idézet. L. EOE XV. 178.

²⁸⁹⁹ A marosvécsi várral tévesztette össze. A hasonló hibák oka általában egy-egy pontatlan térkép alapján való leírás. (*Szerk. megj.*)

²⁹⁰⁰ Pontosabban északkeleten és keleten. (*Szerk. megj.*)

4. Dátos, a Maros partján (2. 72. §. 2.). Román falu, a méltóságos báró vargyasi Dániel István (2. 63. §. 24.) örökségei közé sorolandó. Anyai nagyapjáé, néhai gróf Pekri Lőrincé volt, amit tanúsít az 1670. december 1-jei 28. *diétai cikkely*, amely így hangzik: „Pekri Lőrincnek, néhai Pekri Ferenc fiának alázatos instantiáját értjük, hogy Torda vármegyében, Dátos nevű pusztá faluhelyen csak egy örökös ember is nem lakik, hanem pro tempore jövevény emberek lakják. Hogy azért az helynek is adaja függőben ne légyen, mely miatt is újabb-újabb akadályok következhetnének: végeztük azért, hogy azon Dátos nevű faluhelynek lakosi öt rótt emberről tartozzanak adózni.”²⁸⁹⁸

5. Disznajóról Szászky azt állítja (*i. m.* 508.), hogy vára csinos,²⁸⁹⁹ a Maros folyó mellett fekszik, az utolsó észak felé, de nem ez az utolsó, mivel Marosmonosfalu, Déda és Toplica ezen túl, északon²⁹⁰⁰ terülnek el (2. 72. §. 2.).

6. Gernyeszeg kastéllyal ékes falu. Valaha Mindszenti-, azután Csáki-, most Teleki-birtok. A kastélyt most építették át új külsejűvé.

7. Görgénysóakna, latinul Görgényiensis salis puteus, nevét a sóskút után viseli; feltételezem, hogy egykor a sóbányáról nyerte.

8. Kakucs nyilván nevet adott a nemes Kakutsi családnak.

9. Kisillye és Kisszederjes szomszédos falvak. Itt a fő birtokos gróf Toldalagi úr, amott a nemes Cserényi nemzetség; úgy hiszem, innen vette eredetét az a Cserényi (Chierenyi) Mihály, aki kiadott egy magyar nyelvű könyvet ezzel a címmel: *Historia a' Persiai Monarchiabeli fejedelmekről* (Kolozsvár 1592., negyedrét).

10. Körtvélyfája Bálintith-birtok; nem tartozik a Székelyföldre, ahogy Szegedi vélte (*Trip. Jur. Ung. Tyr.* III. 152.).

11. Lekencét németül Lechnitznek hívják.²⁹⁰¹

12. Magyaró, vagyis latinul Avellana, Bánfi-örökség. Régebben Mogyoróság volt a neve (2. 81. §. 12.). Az 1679. évi [25.] *diétai cikkely* erről ezt mondja: „Torda vármegyében Mogyoróságon öt ember maradt fenn rováson, mivel nincsen is több ember, a többi elpusztult.”²⁹⁰²

13. Marosbogátnál nem kutatom, hogy nevét a románoktól (és a dákoktól) kölcsönözte-e, akiknek a nyelvén *bogát* gazdagot jelent, vagy pedig egy magyar férfi családnévétől. Innen vette nevét a régi és híres Bogáti család, amelyből Bethlen Farkas dicserítte (*i. m.* V. 2, 9, 65. stb.) Bogáti Miklóst mint igen előkelő születésű s minden szabad tudományban nagyon otthonos férfit. Ennél a falunál (és sehol ennél alább) épült a Maros folyón az utolsó földhalom vagy töltés, vagyis gát, amelyen hatalmas erejű víz zuhog le, szépen mutatva a magyar közmondás értelmét: „Ember kell a gátra.” Vagy amint Otrókotsi írja (*i. m.* I. 292.): *Embert választanak a gátra.*²⁹⁰³ Főként erről és a Maros folyásának felső szakaszain épített gátról döntött az 1678. október 1-jén [kezdődően] Gyulafejérvárt tartott országgyűlés 20. *cikkelye*, hogy *bőséges vízállás idején a fenyőfa tutajokat vám nélkül bocsássák le, amikor viszont a folyó sekély vízzel folyik, vagy fizessenek vámot, vagy pedig a tutajokat a gát fölött emeljék ki a vízből, hogy kárt ne tegyenek benne, majd a gát alatt újra bocsássák vízre őket.* 1768-ban a Dunában élő tokhalak ([Acipenser] sturio) szokásuktól eltérően egészen addig a gátig felúsztak, amiről a nagy hírű Ladislaus Bruz szászvárosi orvos

²⁹⁰¹ Benkő itt összetéveszti a Radnót mellett, a Maros partján fekvő *Maroslekencét* a [mai] Beszterce-Naszód megyei *Szászlekencével*; csak az utóbbinak vannak szász lakosai.

²⁹⁰² Magyar nyelvű idézet. L. EOE XVI. 671.

²⁹⁰³ Mindkét szólás magyar nyelvű.

Benkő József: Erdély

doktori értekezésében (*i. m.* 8.) így számol be: „A tokhalak életüket a Tiszában, a Dunában és a Marosban töltik, de ebben a folyóban, mármint a Marosban ritkán úsznak húsz mérföldnél feljebb. Mégis megesis ezeknek a halaknak az ívása idején, mint az 1768. évben, hogy harminc mérföldnél feljebb vándoroltak, mégpedig az Erdélyi Nagyfejedelemségben, Nagyenyed városán túl, épp a bogáti gátig, ráadásul akkora bőségben, hogy a tokhalakat mindenütt a legalacsonyabb áron adták el.”

Kreckwitz ettől a gáttól kezdve egészen Tövis mezővárosig (2. 42. §) hatalmas szigetet említ, és *Holt Maros*nak nevezi (azaz latinul *Mortuus Marusius*), noha ezt a szigetet nem maga a Maros alkotta, hanem több helyen *Holt Maros* néven említik régi, kevésbé tágas medreit, amelyeket elhagyott.

14. Marosludas egykor gróf Pekri Lőrincé volt, jelenleg méltóságos örököseié.

15. Marosoroszfalu, románul Ruszi Muncilor, valamint Marosmonosfal falvakban román lakosok laknak, mégpedig a második román határőr gyalogezredhez tartozó katonák.

16. Mezőbodon a Mezőségen fekszik, s a Bethlenek és Kor-dák birtoka, de amint Mikola feljegyzi (*i. m.* 52.), valamikor ezzel a birtokkal a híres Bodoni család büszkélkedett, ehhez tartozott Báthori Zsigmond fejedelem idejében a római szent birodalmi gróf Bodoni István. Ugyanehhez a családhoz tartozott Apafi fejedelem korában vajdaszentiváni Bodoni György, aki feleségétől, Toldalagi Judittól három fiát hagyott hátra: Balázst, Györgyöt és Zsigmondot. Balázs leánya volt Bodoni Klára, a néhai méltóságos liber báró Bornemisza János első hirtve, fiúsarjat ugyanis nem hagyott maga után Balázs, de György sem. Miután az öregség elgyengítette, Zsigmond szintén örökös nélkül, utolsóként halt ki a családból; ő 1725-ben, nyomorúságos sorssal távozott az élők közül: ez történt vele.

17. Mezősályit 1678 körül kezdték alapítani, az ugyanazon év 40. *diétai cikke*lye ugyanis, amelyet október 1-jén [kezdődő országgyűlésen] Fejérvárt írtak, ezt mondja: „Mivel Torda vármegyében Sályi nevű falu újabban kezdett épülni, azok is tartozzanak falustól egy kapuról contribuálni.”²⁹⁰⁴

18. Pagocsa, amelynek birtokát néhány méltóságos család élvezi, sík földön fekszik. Egykor itt és Póka, Toldalag és Bala falvakban Egyed István és Sáfár János nemeseknek szép birtokrészük volt, amelyet Gyerőfi György erőszakkal elfoglalt, de az ellentét a jog útján elsimult, amit az 1678-ban tartott országgyűlés 37. *cikke*lye mutat.

19. Petele, németül Birke (ezért a szászok latinul *Betula* néven is nevezik),²⁹⁰⁵ szász falu, amely vásártartás jogával van ellátva. Közte és Radnótfája között ömlik a Marosba a Görgény folyó.

20. Póka az, amelyről a neves Seivert (*i. m.* 108.) azt állítja, hogy „Erdély keleti részén, nem messze a Maros partjától fekszik a Póka nevezetű falu; mi volna, ha ezt a nevet Napoca városától vette volna, és a Colonia Napocensis egykor itt állott volna?” Ez rendben van, de mégis úgy véljük és állítjuk, hogy a magyar Paukáról nevezték el így (vö. 2. 45. §. 51.).

21. Radnótfája, vagyis latinul Radnóti lignum, úgy hiszem, nevét egy régi Radna vagy Radnóth nevezetű magyartól kapta, s ugyanezt szeretném hangoztatni a Küküllő vármegyei Radnótról

is (2. 63. §. 18.); tehát nem értek egyet Trösterrel, aki (*i. m.* 417.) azt mondja, hogy Radnótot a Maros folyóról nevezték el, amely a ptolemaeusi Rhaborról (ahonnan úgymond a Radnót ered) és a Catharhabonról (ἄπο τοῦ ρείν) kapta nevét.²⁹⁰⁶

22. Sáromberke Teleki-birtok. A méltóságos római szent birodalmi gróf széki Teleki Sámuel küküllői (2. 56. §) főispán kiváló és nagyszerűen ellátott könyvtára (amelyhez hasonló senki magánembernek nincs Erdélyben) méltán vívta ki a tudósok dicséretét.

23. Sárpatok, vagyis latinul Coeni rivus, amelyet Timon (*Imag. Nov. Hung.* XI. fejezet) tévesen Marosszékhez sorol, kicsiny, főként magyar zsellérekkel álló falu; a Teleki-birtokhoz tartozik.

24. Szentmihálytelke latinul Sancti Michaëlis pagus.

25. Toplica, Szegedinél (*Trip. Jur. Ung. Tyr.* III. 34.) *Teplica* (és bizony, helyesen, mert tótul a *teplice* szóval jelölik a meleg fürdőt), teljesen román falu, amelyet Bonbardus (*i. m.* 339.) a nagyon dicsért meleg fürdőjéért s vasban gazdag forrásaiért igen híresnek mond. A Gyergyószék felé húzódó hegyek között, észak felé ez a legutolsó falu.²⁹⁰⁷ Lakosai sok fenyőfa tutajt eresztenek le a Maroson. Az 1626. évi *cikkely* kimondta, hogy *ha ebben a helységben nem szűnik meg a lopás és a rablás, a falut elpusztítással büntetik* (I. *Appr. Const.* V. 88.).

26. Uraj részirtok, vagyis a falu egyik fele a székely Maros-szék jogkörének van alávetve, l. a Székelyek földjénél.

27. Vajdaszentiván, azaz latinul Vajvodae Sanctus Joannes, a Bethlen-birtokok közé tartozik; a hely kiessége miatt az erdélyi vajdák egykor nagyon szerették, s pihenőhelyüknek tartották. Lehet, hogy a Bethlen Domokosé volt, aki 1452 táján volt Erdélynek a vajdája, vagy a Bethlen Eleké, az 1530 körüli alvajdáé, vagy mindkettőé, és talán innen jött a falu nevében levő *vajda*.

28. a. Vécs vagy Vets (Istvánfinál *i. m.* XXXI.: *Vechio*, Timonnál *Imag. Nov. Hung.* XI. fejezet: *Vetschia*). Úgy tűnik, hogy a névnek tót-dák eredete van, akiknek a nyelvén *Vécs* vagy *Bécs* várat vagy erődítményt jelentett, ez a két név ugyanis magától értetődően egy és ugyanaz; erre lehet következtetni a Tiszabécs, Dunavécs stb. elnevezésekből, amelyek magyarországi helynevek. Tehát úgy vélem, hogy a dákok és a tótok a Tisza, Duna és más folyók mellett fekvő régi váraikat oly módon nevezték el ugyanazokról a folyókról, mint a magyarok később Küküllővárat, Marosújbárt, Szamosújbárt stb. a megfelelő folyók után. Ebből a forrásból eredt a magyaroknál és a tótoknál az ausztriai Vienna vagy Vindobona Bécs vagy Vécs elnevezése (amelyet Leonclavius szerint helyesebb Vindomanának nevezni, l. *i. m.* 443.); utalok a törökökre is, akik szintén *Vetschnek* hívják (l. Leonclavius, *i. h.*).²⁹⁰⁸ De térjünk a tárgyra.

b. Vécs egy falu, várral, amelyet a hosszú idő megrongált, de nem rombolt le, és amely egy szép fekvésű dombról büszkén tekint le a Marosra. Egykor Kendi Ferencé volt, a hozzá csatlakozó egész uradalommal; ennek és nagy jutalmak elnyerésének reményében Izabella királynő és kegyence, Nisovszky elhozták Balassa Menyhártot Kendi Ferenc, Antal s Bebek Ferenc elpusztítására, akiket 1558. szeptember 1-jén éjjel két

²⁹⁰⁴ Magyar nyelvű idézet. L. EOE XVI. 619.

²⁹⁰⁵ *Birke* is, *Betula* is nyírfát jelent.

²⁹⁰⁶ Ptolemaiosz, illetve Tröster a víz folyására hivatkozik, erre utalnak a görög szavak. Viszont alább (2. 132. §. 3.) a görög név már a Zsilt, illetve a Marost jelenti.

²⁹⁰⁷ Ebben a vármegyében. [Kelet felé ugyancsak. *Szerk. megj.*]

²⁹⁰⁸ Johann Löwenklau vagy Lewenklaue stb. (1541–1494), német jogtudós, történetíró; a Vécs, Bécs helynevek eredete vitatott. (*Szerk. megj.*)

és három óra között Gyulafejérvárt felkoncoltak. Ez a birtok Báthori Zsigmond fejedelemre szállott (ennek Bodoni István őrizete alatt itt elhelyezett kincseit elragadta Mihály, aki 1599-ben Erdély vajdája lett, l. Bethlen Farkas, *i. m.* X. 770.), miután Balassa rövid uralma után az ő elődei tartották hatalmukban. Ugyanez a Zsigmond Vécs várát és a nagysajói kúriát a tartozékokkal együtt Botskai Istvánnak adományozta (2. 83. §. 3.); de mivel 1599. március 21-én [kezdődő] medgyesi országgyűlésen (Bethlen Farkas, *i. m.* X. 681.) Zsigmond lemondott a fejedelemségről, és átengedte Báthori Andrásnak, abban egyeztek meg egymással, hogy András önként és egészében átengedi Zsigmondnak a hozzá tartozó falvakkal és azok egész hasznélvezetével, ezenfelül a nagysajói kúriát és Vécs várát az illető falvakkal és határokkal együtt, úgyszintén mindazt a tizedet, amit borból és terményekből a Medgyes városhoz közeli Buzd, Bogács, Asszonyfalva és Ekemező falvakból (Istvánfinál ezek a nevek kijavítandók, l. *i. m.* XXXI.) a régen elfogadott gyakorlat és szokás szerint, évente a fejedelmek járadék gyanánt át szoktak venni, amiről nekik szabadságukban áll tetszés szerint rendelkezni; mindezek mellett, hogy fizessen neki évi 24 000 magyar forintot. Zsigmondnak ezek a követelései ugyanazon az országgyűlésen nem voltak valóra válthatók, a következő okok miatt: 1) Vécs vára és Nagysajó Botskai Istváné voltak, ő pedig ebben az időben a Rudolf császárhoz küldött követ tisztében járt el. Ám időközben Botskainak Rudolftól való hazatértekor – Báthori András jóváhagyásával – csere jött létre vele szemben ezenképpen: Botskai István Vécs várát és a nagysajói kúriát a velük járó összes tartozékokkal és jövedelmekkel átadja Zsigmond fejedelemnek, ez pedig neki hasonlóképpen Déva várát a réges-régtől fogva hozzá tartozó részekkel, emellett a szász Medgyesszékből lévő Riomfalva, Nagykapus és Sáros birtokok tizedeit, úgyszintén a Beszterce-vidéken fekvő Nagydemeter és Kisdemeter tizedeit. Ezt a cserét pedig mindkét fél a kolozsmonostori konvent levéltárának requisitorai előtt végezte el, éppen az Úr mennybemenetelének az ünnepén.^{2908a} 2) Nagyobb nehézség adta elő magát a besztercei szászok részéről, akik az 1599. január 7-i országgyűlésen²⁹⁰⁹ a szász univerzitással együtt ellene mondtak András fejedelemnek. Az előző királyok kiváltságai és a fejedelmek kedvezményei, amelyeket Beszterce városnak adtak, egyáltalán nem engedték meg – sem a fejedelemnek, sem valamely máshova való személynek, nem számítva a szász székeket –, hogy az említett városon belül letelepedjék; és ezt azért végezték így, hogy a város szabadságát Zsigmond és András fejedelem ne gyengítse tetszése szerint (l. mindezeket: Bethlen Farkas, *i. m.* X. 688. s. köv.). Így tehát Beszterce nem lett Zsigmondé, Vécs várát pedig csak igen rövid ideig birtokolta, ugyanis ő nem tudott tartósan megmaradni Erdélyben, András pedig a fejedelemségben.

c. Végül is a vécsi jószág a méltóságos magyargyerőmonostori liber báró Kemény családra szállott, és ma is az örökös bírja, méltóságos báró Kemény Simon úr, Alsó-Fejér vármegye főispánja.

29. Záh román falu, amely ugyanazon tó mellett fekszik, mint ahol Tóhát terül el (2. 81. §. 15.).

EGYHÁZI ÜGYEK

86. §

Ennek a vármegyének a magyar lakosai a római katolikus, a helvét és az unitárius egyházat követik, a szászok az ágostai vallást, a románok a görög rítust, mégpedig vagy a római katolikussal egyesületet, vagy az attól különállót.

87. §

I. Az említett tordai kerületben a katolikusoknak négy egyházközségük van, mégpedig Tordán, Torockón, Szászrégenben és Mezőszengyelen. Szerzetrend kettő van: az obszerváns ferences atyák Tordán és Torockón (itt ők gondozzák az egyházközséget), a pálás atyák Torda városában.

Az 1766-os számlálás itt két katolikus plebániát talált. Az anyaegyházközségekben a lélekszám ez volt: férfiak 339, nők 368, a leányegyházakban férfi 403, nő 440. A rendet igen kedvelő confrater, gróf Mikes Mihály 1714-ben tordai házáat átengedte a pálás atyák lakásának, az összes tartozékokkal és jogokkal, örökre való birtoklás végett. (L. Bengler, *i. m.* I–II.)

88. §

II. E vármegye határain belül a helvét valláshoz tartozóknak egyetlen egyházmegyéjük (esperességiük) van, amelyet görgényinek neveznek. Ez 41 anyaegyházat számlál, ezek közül azonban 19-et Kolozs vármegyéből sorolnak ide, ahogy van ennek a vármegyének a területén is 13 egyházközség, amelyről elmondottuk, hogy az enyedi és a kükküllői egyházmegyéhez tartozik (2. 48. §), ugyanakkor 3 a kolozs-kalotai (2. 106. §) egyházmegyéhez.

1. Az alábbi táblázat a görgényi egyházmegyéről az 1766. évi összeírásból való:²⁹¹⁰

Sorszám	Az egyházközségek neve	Férfiak	Nők
1	Sárpatak	155	161
2	Gernyeszeg	100	92
3	Erdőcsanád, Illye	198	124*
4	Sáromberke	149	118
5	Marosjára	191	183
6	Pókakeresztúr, Toldalag	148*	154
7	Póka	182	200
8	Körtvélyfája	96	87
9	Magyarfülpös	99	91
10	Berecktelke	184	111
11	Magyarrégen, Szászrégen	230	240*
12	Felfalu, Idecs	150	215
13	Vécs	142	161
14	Disznajó	200	81

^{2908a} 1599. május 17. (*Szerk. megj.*)

²⁹⁰⁹ Ilyen országgyűlés nem volt. Az említett ellentmondás 1599. március 21–29. között történt, a medgyesi országgyűlésen.

²⁹¹⁰ A csillaggal megjelölt adatok problémásak. Az eredeti forrással való egybevetésüket nem tekintettük feladatunknak (*Szerk. megj.*)

Benkő József: Erdély

Sor-szám	Az egyházközségek neve	Férfiak	Nők
15	Radnótfája	82	85
16	Görgényszentimre	136	159
17	Magyarbólkény	142	109
18	Erdőszengyel	25	19
19	Magyaró	201	175
20	Holtmaros	97	90
21	Marospéterlaka	129	254
22	Vajdaszentiván	217	203
<i>Kolozs vármegyéből</i>			
23	Ölyves, Mezőörményes	124	166
24	Ozdiszentpéter	93	68
25	Széplak	127	117
26	Dedrád	22	17
27	Bátos	23	21
28	Vajola	21*	21*
29	Ludvég	17	14
30	Péntek	10	7
31	Teke	81	89
32	Nagyida	37	29
33	Komlód	51	40
34	Szászkerked	35	23
35	Oroszfája	64	58
36	Köbőkút	70	73
37	Újlak-Septér	74	52
38	Nagyercse (Unoka)	123	87
39	Tancs	117	177
40	Szászfülöpös	39	41
41	Szászbanyica	34	13

2. Jelenleg ennek az esperességnek a seniora (esperese) nagytiszteletű Simon János, jegyzője nagytiszteletű Péterffi László.

3. Torda vármegyében a helvét valláshoz tartozók legnevezetesebb egyházközségei: a két tordai, amelyekről már elmondottuk, hogy az enyedi esperességhez tartoznak (2. 48. §). Ótordán a következő lelképásztoroknak a neve maradt fenn: 1) Békési János, a tordai és egyházfalvi egyházközség lelkésze, tudniillik Egyházfalva régóta Ótordáé, és hozzá tartozott, noha külön falu volt, és külön egyházközséget alkotott, de 1610-ben a kettő egygév olvadtt (2. 77. §. 4.). 1608-ban az egyházfalvi lelkész Vásárhelyi János volt, akinek Báthori Gábor fejedelem – az 1608. június 19-én kibocsátott adománylevél bizonyossága szerint – évi 500, bárhol szabadon eladható sókockát adományozott. 1610-ben pedig július 15-én ugyanaz a fejedelem Békési Jánosnak és utódainak Ótorda város földjéből egy negyed tizedet adományozott, mint tordai-egyházfalvi lelképásztornak. Báthorinak ezt a ráruházását Bethlen Gábor fejedelem új adományozással erősítette meg 1614. június 7-én. Végül az egyházfalviak viszálykodni kezdtek a tordaiakkal, mert saját lelkészt óhajtottak, egészen 1670-ig, amikor a méltóságos tanácsosok, Nagy Tamás és Rhédei Ferenc, Teleki Mihály főispán, Kovásznai Péter szuperintendens és néhány esperes meg lelkész Tordán összegyülekezett, és határozatba ment, hogy egyetlen lelkészre hallgassanak. Mivel ezután mindkét helység lakosai megszapordtak, engedélyezték a két lelkészt, de azzal a meghagyással, hogy egyetlen egyházközség maradjon, s hetenként

váltogatva, a lelkészek egyszer a tordai, egyszer az egyházfalvi templomban szolgáljanak. Végül a két tag teljesen egy testté állott össze. 2) Vásárhelyi Matkó István 1674 körül; Kolozsvárra vitték 1675-ben. 3) Tornyai György 1705-ig, amikor az erdélyi zavargások miatt Magyarországra távozott. 4) Söményfalvi János 1709-ig. 5) Hunyadi Márton, a neves férfi, 1710-től 1737 szeptemberéig az enyedi egyházmegye esperese volt, atyja után következett. 6) Abats H. Márton, aki 1768-ban az életet a halállal cserélte fel, nagy hírvű és tanult ember volt; őt 1769. március 12-én követte 7) az enyedi egyházmegye jegyzője, a nagytiszteletű és nagy hírvű Batz István, akinek a lelkészek e névsorát köszönhetjük.

Újtordai lelképásztorok: 1) Keszei András, akinek a neve abban az oklevélben maradt fenn, amellyel Bethlen István fejedelem 1630-ban az újtordai lelkésznek évi 500 sókockát adományozott. 2) Küküllővári Balázs, akinek működése idején 1631-ben I. Rákóczi György fejedelem a Bethlentől adományozott sójövédéket megerősítette. 3) Dadai János, meghalt 1670-ben, a tordai temetőben álló sírköve tanúsága szerint. 4) Posgai Sámuel 1700 körül. 5) Söményfalvi vagy Siményfalvi János, akit Ótordára vittek. 6) Vásárhelyi Czompó Mihály 1714 táján. 7) Gidófalvi János 1717-ben következett (1. 280. §). 8) Putnoki István, az enyedi egyházmegye jegyzője, meghalt 1751-ben. 9) Zágoni Márton. Jelenleg 10) a nagytiszteletű, nagy hírvű Gyöngyösi János²⁹¹¹, akinek gyertyafényénél kidolgozott művei talán rövidesen napvilágot látnak, s akinek – szívesen bevalljuk – nemcsak ezeket a neveket köszönhetjük, hanem más egyebeket is, amik Torda város ismeretét elősegítik.

89. §

III. Az ágostai vallású szászokat a régeni káptalan foglalja magában; ezt Szászrégen mezővárosról nevezik így, amelyhez ennek a vármegyének négy anyaegyháza tartozik, továbbá kettőt idecsatoltak Kolozs vármegyétől.

[1766. évi összeírásuk adatai:]

Sor-szám	Az egyházközségek neve	Férfiak	Nők
1	Szászrégen	754	789
2	Bürk (Petele)	240	257
3	Alsóidecs	195	215
4	Felsőidecs	178	189
<i>Kolozs vármegyéből</i>			
5	Bátos mezőváros	811	826
6	Dedrád	350	380
Összesen:		2528	2656
Ezenfelül Tordán megszámláltak:		59	66

90. §

IV. Ebben a vármegyében az unitáriusok hat egyházközségnek örvendenek, amelyeknek a nevei: Torda, Torockó és Torockószentgyörgy népes egyházközségek, nemkülönb Túr, Komjászeg leányegyházzal, Szind és Jára, de ezek a székely aranyosi egyházközhöz tartoznak.

²⁹¹¹ Vö. 1. 280. 22. (Szerk. megj.)

91. §

V. [A görög szertartású románok.]

A görög szertartást használó románok 1761-ben ennek a vármegyének a kerületeiben 134 templommal rendelkeztek. A lélekszám 49 700 volt, a családoké 1295, a papoké 251, a tanítóké, kántoroké és harangozóké 236.

MŰVELŐDÉSI ÜGYEK

92. §

A helvét vallásúaknak Ó- és Újtordán, a lutheránusoknak Szászrégenben, az unitáriusoknak Ótordán és Torockón vannak ismertebb alsófokú iskoláik. Az unitáriusok egyetlen rektorra bízott ótordai iskolája mintegy húsz tógás tanulót számlál és számos ifjút, akiknek az imaház emelete nyújt otthont (2. 77. §. 4.); ez az Ó- és Újtordát rongáló patak mellé épült.

KATONAI ÜGYEK

93. §

Az állandó császári katonákon kívül (akiket a többi vármegyéhez hasonlóan, nem fogadnak másként, hanem vendégszerető módon, a hadi- és a tartományi biztosok beszállásolásának megfelelően) vannak ebben a vármegyében határőrkatona is, mégpedig huszárrok Egerbegy mezővárosban, ahol a kapitány kvártély van, valamint Aranyosgyéres mezővárosban, ahol a hadnagy szállása. A románok, akik a második román határőr gyalogezredhez tartoznak, Marosmonosfal, Marosoroszfalu és Magura²⁹¹² falvakban laknak.

ÖTÖDIK FEJEZET

KOLOZS VÁRMEGYE

94. §

Kolozs, másként Kolozsvár vármegye, latinul Comitatus Claudiopolitanus, németül Koloscher Gespanschaft, amely nevét Kolozs mezővárosról nyerte, napnyugattól kelet felé messze elnyúlik, s északról Doboka vármegye, délkeletről Torda vármegye, nyugat felől az Erdélyt övező hegyek határolják, amelyek a *Meszes* nevezetű hegy nyugati lábánál fekvő Kraszna vármegyét s egyben Bihar vármegyét is elválasztják [tőle]. A természet változatos ajándékaival megáldott földet kapott. Nyugati részén ugyanis, amerre a Sebes-Körös (latinul Celer Crisius) a magyarországi Nagyvárad felé folyva, Sebesvárnál áttör, és ahol a Kis-Szamos (latinul Samusius minor), Erdély híres folyója, nyugatról keletre tartva, átfolyva a kalotai traktuson, a gyalui hegyekben, a Kalota-havas tövénél megszületik, a hegyekben arany- és ezüstereket hordoz.^{2912a} Továbbá a kalotai traktus legbelsejében és a felsőbb részeken, ame-

lyeknek a szomszédságában Doboka vármegye és Beszterce földje közelében, Toplica és Déda (2. 72. §. 2.) alatt a Maroshoz igyekeznek, de valamennyi közül leginkább a Mezőségen (2. 72. §. 1.), ahol Zsuk, Kara, Magyarfráta, Mocs, Sármás stb. fekszik, gabonában és kaszálóban, végül többféle szőlősökben és gyümölcsben gazdag. Ezenkívül a legelőkkel is jól áll, mert mintegy tíz mérföld hosszú, és négy mérföldnél alig kevesebbel széles.

1. Ez a vármegye Gléden és Monor falvaknál, amelyek a keleti szélén terülnek el, nem ér el egészen a Marosig, de büszkélkedik Erdély másik igen nevezetes folyójával, a Kis-Szamosmal (latinul Parvus Samusius). Ez a folyó két ágból ered, amelyek közül az egyik (északon) a *Hév-Szamos* (latinul Calidus Samusius), a másik a *Hideg-Szamos* (latinul Frigidus Samusius) néven bocsátja alá hullámaint a róla elnevezett román falvakba (mégpedig *Hévszamosba* és *Hidegszamosba*). Ezeknek a közelében egyetlen mederbe ömölve, egy folyót alkotnak, amely fél mérföld után Gyalu mezővárost öntözi, majd innen továbbhalad Szászlóna, Szászfenes, Oláhmonostor és Kolozsmonostor falvak mellett Kolozsvár városába, ahol szigetet alakít ki. Alább, a délkeleti parton találja Szamosfalva, Apahida, Alsó- és Felsőzsuk falvakat, és ugyanerről a tájról Nemeszsukot, amelyen túl Bonchida és Válaszút között átfolyik Doboka vármegyébe (2. 110. és 113. §. 1.); majd Belső-Szolnok vármegyében egyesülni fog a Nagy-Szamosmal.

De térjünk vissza Kolozsvárhoz, amelynek alsó területén a Szamos (amelyet szabadon lehet Samusiusnak vagy Samusnak írni latinul, kinek, amint tetszik) magához veszi az ott folyó Nádast (*Nádas vize*), amely Oláhnádas, Egeres, Bogártelke, Daróc, Türe, Magyarorbó, Magyaránádas, Vista és Bács falvakon át, északról²⁹¹³ csorog le.

Említésre méltó az Almás folyó is, amely a kalotai traktusban, Föld falu fölött ered, s a völgyében és szomszédságában vannak Nagymás, Kókényes, Nyíres, Bábony, Cold, Kásapatak, Rajtolc, Berce, Nyerce, Középlak, Zsombor és Zutor helységek, azután Pusztaszentmihály, Magyarereggy, Felegregy, Ördögkút, Hídalmás, Rákos, Bányika (Bajnika), Kékesmező Doboka vármegyei falvak. Kékesmező és Zsibó között (ez Közép-Szolnok vármegyei helység) magába szívja az északra, jobban mondva nyugatra kanyarodó Szamos.

2. Kalotaszeg, vagyis latinul Kalotae angulus e vármegye nyugati traktusa, amely az említett havasok és hegyek lábánál helyezkedik el. Jó minőségű kenyérgabonát és babot termel (ezt Körösfő, Dános körül és többfelé másutt nagy bőségben termesztik), s Bánfihunyad mezőváros környékén bor is terem. Kalotaszegen a következő falvak vannak (vagy valamivel több is): Alsófüld, Bánfihunyad mezőváros, Bogártelke, Dános, Daróc, Dericse, Egeres, Farnas, Felsőfüld, Gyalu mezőváros, Gyerőmonostor, Gyerővásárhely, Hodos, Incel, Jákotelke, Kalota, Kalotaszentkirály Zentelkével, Kalotaújfal, Kelencel (Kelecel), Kispetri, Kissebes, Kiskapus, Kókényes, Középföld, Körösfő, Magyarbikal, Magyarókerék, Mákó, Malomszeg, Marótlaka, Meregyó, Nagykapus, Nagypetri, Nagysebes, Nyárszó, Nyíres, Oláhbikal, Oláhnádas, Pányik, Sárvasár, Sebesvárálja, Székelyjő, Sztána, Valkó, Zsobok.

Hogy ez a vidék honnan kapta a nevét, könnyű megmondani: Kalota faluról, de ugyanez az elnevezés honnan tapadt a falura?

²⁹¹² Valószínűleg a Kolozs vármegyei Monorral tévesztette össze. (Szerk. megj.)

^{2912a} L. 2960. jegyzet. (Szerk. megj.)

²⁹¹³ Ugyancsak nyugatról. (Szerk. megj.)